

СТАЛИЙ ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК, ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І «ЗЕЛЕНИЙ ПЕРЕХІД»

SUSTAINABLE AND INCLUSIVE DEVELOPMENT,
ENVIRONMENTAL ECONOMICS,
AND “GREEN TRANSITION”

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.089>

УДК [330.34.014-026.16:[338.43+502/504]:[338.43+332.1]]:33.012.2

JEL: Q11

О.М. БОРОДИНА, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

СОЦІОЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ АГРОЕКОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розкрито соціоекономічну сутність агроекологічної концепції розвитку сільського господарства і продовольчого забезпечення в її еволюційному становленні. Виокремлено етапи включення соціоекономічного змісту в генезис концепції агроекології у системі світової академічної науки, розглянуто компоненти агроекологічного переходу та їх прояви, наведено загальні характеристики.

Ключові слова: агроекологічна концепція; сталий розвиток; соціоекономічні застави агроекології; агроекологічний перехід.

Сільське господарство і продовольче забезпечення системно взаємопов'язані з економікою, культурою, суспільством, охороною здоров'я, продовольчою безпекою і харчуванням, кліматом, біорізноманіттям і довкіллям. Сучасна агроекологія інтегрує ці соціоекономічні взаємозв'язки в агропродовольчій системі й пропонує сталий шлях виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства одночасно в трьох його вимірах: економічному, соціальному і екологічному. Таким чином, розширивши розуміння нової динаміки явищ і процесів у сфері глобальної продовольчої безпеки за рахунок соціально-еко-

Ц и т у в а н н я: Бородіна, О. (2025). Соціоекономічна сутність агроекологічної концепції розвитку сільського господарства і продовольчого забезпечення. *Економіка України*. 68. 07(764). 89-104. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.089>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

номічних аспектів¹, сучасна агроекологічна концепція враховує необхідність досягнення 15 із 17 Цілей сталого розвитку. «Найбільший внесок агроекологія здатна зробити в подолання голоду і бідності, зміцнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування й здоров'я людей (цілі № 1 і 2); боротьбу із зміною клімату і збереження екосистем (цілі № 13 і 15); подолання соціальної нерівності між людьми, створення умов для отримання молоддю гідної роботи, забезпечення гендерної рівності (цілі № 10, 8 і 5)» (Бородіна, Прокопа, 2023). Досягнення даних цілей становить соціоекономічну основу трансформаційного потенціалу сучасної агроекології у напрямі реалізації базових прав людини. У порядку денному сталого розвитку на період до 2030 р. міститься заклик до здійснення «сміливих реформаторських кроків, які настійно необхідні для того, щоб вивести світ на траєкторію сталого і життєздатного розвитку в прагненні забезпечити реалізацію прав людини для всіх»².

Агроекологія в сучасній постановці являє собою інтегрований підхід господарювання на землі, який одночасно застосовує екологічні, економічні та соціальні концепції і принципи до проектування й управління продовольчими та сільськогосподарськими системами³. Це стало відповіддю на розгортання екологічної і соціально-економічної криз промислового ведення сільськогосподарської діяльності в усьому світі. Як результат відбулось оновлення агроекології у частині теоретичних і методологічних підходів, спрямованих за результатами на підвищення стійкості сільського господарства з екологічної, соціальної і економічної точок зору (Francis et al., 2003).

Основоположними в такому напрямі досліджень стали засади справедливості й прав людини з метою мінімізації негативних зовнішніх впливів на сільські соціуми і природні системи в процесі виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, які мають місце в разі домінування промислового сільського господарства. У цьому полягає соціоекономічна сутність агроекології, її трансформаційний потенціал для подолання сучасних перманентних агропродовольчих криз. Розвиток наукових досліджень у цьому напрямі став результатом того, що Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO) визначає агроекологію як систему господарювання, що «прагне оптимізувати взаємодію між рослинами, тваринами, людьми і навколишнім середовищем, беручи до уваги соціальні аспекти, які необхідно врахувати для стійкої та справедливої продовольчої системи»⁴.

¹ Див. детально: Бородіна, О., 2025.

² Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN Resolution 70/1 (2015). *United Nations*. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 07.01.2025).

³ Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Rome, HLPE, 2019. 163 p. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ff385e60-0693-40fe-9a6b-79bbef05202c/content> (дата звернення: 15.01.2025).

⁴ Agroecology Knowledge Hub. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. URL: <https://www.fao.org/agroecology/overview/en/> (дата звернення: 15.01.2025).

Отже, **мета статті** — розкрити в історичній ретроспективі науково-прикладну сутність трансформації агроекологічної концепції організації систем господарювання в сільському господарстві, виокремити особливості її осучасненого трактування з урахуванням її соціоекономічної сутності й досягнення на цій основі ряду Цілей сталого розвитку і захисту базового права людини на якісне й безпечне продовольство для теперішніх і майбутніх поколінь.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ АГРОЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Зусилля щодо започаткування агроекологічної науки й розробка набору агро-екологічних принципів господарювання ініціювалися на початку минулого століття в різних контекстах різними суб'єктами з різними точками зору⁵. У дискурс міжнародних установ і організацій системи ООН визнання змін у сутності агроекологічного розвитку в соціоекономічному контексті було включено не так давно⁶ і досить динамічно розвивається протягом останніх десятиліть, а в історичній ретроспективі використання терміна «агроекологія» в науковій літературі простежується з 1930-х років. У 1960-х роках агроекологію вважали більше науковою концепцією з обмеженим прикладним застосуванням на експериментальних ділянках. У наступний період сфера агроекологічних досліджень розширилася, виокремились певні галузі агроекологічних знань, що поєднували агрономію з екологією. Після активізації у ті роки масштабних екологічних рухів, які пов'язувалися з наслідками «зеленої революції» і негативними впливами індустріального сільського господарства, агроекологія набула більшого суспільного визнання і сприяла розширенню організованих громадянських рухів, які були започатковані в 1990-х роках. ««Зелена революція» не тільки не змогла забезпечити безпечне й достатнє виробництво їжі для всіх людей, але й будувалася на помилкових настановах, що вода і дешева енергія для сільського господарства завжди будуть доступними, а клімат стабільним і незмінним...» (Altieri, 2012). Не бралось до уваги також те, що «етапи екодеструктивного впливу економіки на стан земельних ресурсів і навколишнього середовища пов'язані із змінами економічних відносин, відносин власності на землю, розвитком продуктивних сил, глобалізацією економіки і ринків» (Молдаван, 2022, с. 81).

Активний перехід від наукових теорій до агроекологічних практик відбувся у 1980-х роках і часто самоініціювався дрібними виробниками сімей-

⁵ Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, July 2019. HLPE report 14. 163 p. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ff385e60-0693-40fe-9a6b-79bbef05202c/content> (дата звернення: 15.01.2025).

⁶ The 10 Elements of Agroecology: Guiding the Transition to Sustainable Food and Agricultural Systems. FAO 2018. 15 p. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/3d7778b3-8fba-4a32-8d13-f21dd5ef31cf/content> (дата звернення: 16.01.2025).

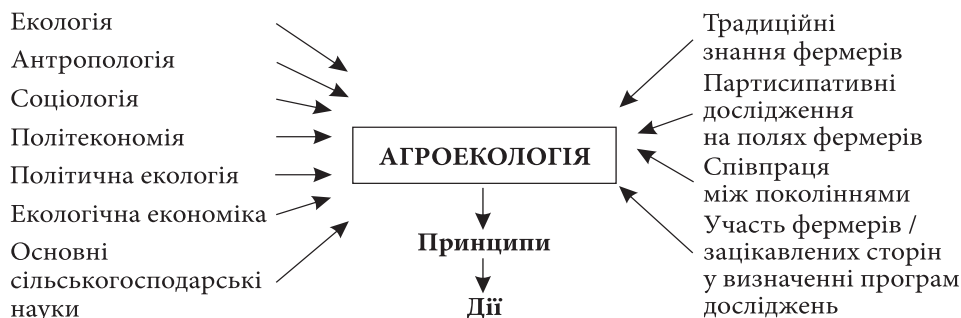

Рис. 1. Трансдисциплінарність осучасненої концепції агроекології
Джерело: розроблено і побудовано авторкою.

ного типу на окремих ділянках, що само по собі вже було складовою формування в агроекологічному напрямі включення соціоекономічних факторів розвитку зазначених видів діяльності. Відтоді й дотепер поширеність агро-екологічних досліджень змінилася від масштабів ділянки і поля до розмірів ферми і агроекосистеми. Нині в наукових працях відображається три підходи до масштабування агроекології: 1) дослідження в масштабах ділянки і поля, 2) дослідження в масштабах агроекосистеми і ферми, 3) дослідження, що охоплюють усю продовольчу систему (Wezel et al., 2009).

Якщо в 1930-х роках агроекологія як монодисципліна розглядала аспекти виробництва і захисту рослин, то в останні десятиліття вона розширилася на трансдисциплінарну безпечність людського буття, усього навколишнього середовища, розв'язання соціальних, економічних, етичних проблем сільськогосподарства, продовольчого забезпечення і сталого розвитку як такого. З огляду на міждисциплінарність агроекології як наукової дисципліни, що враховує соціофактори в розвитку і складність в усвідомленні її системної сутності, деякі сучасні дослідники стверджують, що наразі понятійний апарат агроекології як науки не чітко визначено, він не є усталеним у традиційному сенсі (Gómez et al., 2016). Зокрема, вони звинувачують агроекологію в тому, що вона не має чітко визначеного об'єкта дослідження, оскільки як такий використовують: агроекосистему, харчову систему, продовольчий суверенітет, сталі сільське господарство, сталий розвиток, сільськогосподарський розвиток тощо. Дійсно, дані категорії і теоретичні конструкції цієї сфери наукових знань обертаються навколо концепції інтегральної стійкості, яка має соціальні, економічні та екологічні виміри. Агроекологія у своїй сутності на даний час, поряд з історично отриманими результатами наукових досліджень, включає елементи традиційних знань фермерів з елементами сучасної екологічної, соціальної і агрономічної наук, формуючи тим самим основи трансдисциплінарного характеру концепції агроекології (рис. 1). Подана графічна інтерпретація такої тенденції у розвитку агроекології свідчить, що агроекологія є частиною науки роботи з людьми, філософія досліджень людських дій, яка дає методологічні відповіді для організації участі в сталому розвитку, ініційованої «знизу» (Cuéllar-Padilla, Calle-Collado, 2011).

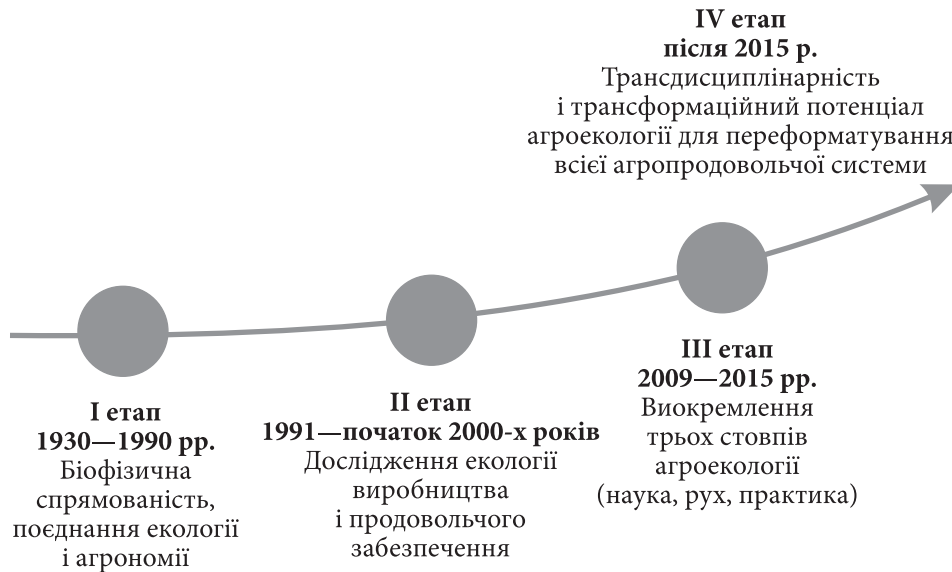

Рис. 2. Етапи еволюції агроекологічної концепції господарювання у світовій науці й практиці
Джерело: розроблено і побудовано авторкою.

У правій частині рис. 1 також відображено агроекологічний підхід інтеграції фермерських / місцевих і наукових знань, який являє собою один з основних перетинів науки і практики сучасної агроекологічної концепції. Започаткування агроекологічного переходу буде упередженим, якщо воно не включатиме бенефіціарів цього процесу, його дійових осіб. Такий підхід забезпечує природне середовище для організації партисипативного дослідження за участю, зокрема, фермерів, щоб скеровувати дослідження і дії у напрямі стійкої трансформації поточної агропродовольчої системи (Méndez et al., 2017).

Етапи розвитку агроекологічної концепції. Досягнення агроекології з академічної точки зору систематизовано за динамікою змін, які виокремлюють чотири хвилі розвитку світової агроекологічної науки і практики (рис. 2) (Galt et al., 2024).

Перший етап агроекологічних досліджень охоплював досить тривалий період з 1930-х до 1990-х років і характеризувався переважно біофізичною спрямованістю. У 1930—1960-х рр. В. Бенсін першим запровадив у науковий обіг термін «агроекологія» (Moon, 2018). Агроекологічна наукова думка розвивалася переважно в Європі в напрямі поєднання екології і агрономії. У 1970-х роках, в умовах посилення протидії «зеленій революції» і зростання наукового інтересу до підходів розв'язання екологічних і соціальних проблем сільського господарства на системному рівні, почала зароджуватися міждисциплінарна основа агроекологічного підходу. Географія агроекологічних досліджень поширилася на Латинську Америку. Там уперше вчені-агроекологи працювали разом із селянськими громадами і об'єднували інтелектуальні течії з екології тропічних систем, антропології, етнології, сільського розвит-

ку, екологічного руху, екологічної економіки, сільської соціології і вивчення місцевих систем виробництва. І це був вклад у формування соціоекономічної сутності агроекологічної концепції розвитку сільськогосподарської діяльності на основі в тому числі емпіричних практик. Такий підхід обумовлювався необхідністю знайти рішення для відновлення виснаженої ресурсної бази сільськогосподарського виробництва, яка залишилася спустошеною внаслідок агресивного наступу індустріальних технологій сільського господарства. У той період перехід селян і фермерів на агроекологічні принципи господарювання вступав у прямий конфлікт з консультаціями іноземних експертів, урядами, міжнародними агентствами і агропромисловістю, які прагнули наростити виробництва за будь-яку ціну в епоху «зеленої революції», ігноруючи інтереси сільського соціуму.

З 1970-х і до початку 2000-х років агроекологія зміцнилась як практика і наукова дисципліна. У 1978 р. було започатковано першу магістерську програму з агроекології, у 1980-х роках з'явилися основоположні праці, спрямовані на розробку теоретичних основ і наукових засад агроекології, які обґрунтували агроекологію як міждисциплінарну науку, що базувалася на безпосередній участі місцевих громад і визнанні цінності знань, створених самими селянами-фермерами поза межами західної наукової парадигми. У 1990-х роках ця дисципліна дістала ширше визнання й подальшу інституціоналізацію в Європі. У 1991 р. агроекологи почали випускати свій перший науковий журнал *Agroecología y Desarrollo* і заснували першу агроекологічну PhD програму в Інституті соціології та селянських досліджень (Institute of Sociology and Peasant Studies — ISEC) Університету Кордови (Іспанія). На початку 2000-х років відбулось експоненціальне зростання агроекологічних досліджень, що ознаменувало перехід агроекології у другу хвилю свого розвитку, яка дістала назву «інтегративне дослідження екології усєї харчової системи в контексті соціальних, економічних і екологічних вимірів» (Galt et al., 2024).

Початком третього етапу розвитку агроекології вважається 2009 р., який відзначається теоретизацією агроекологічних підходів у контексті її трьох історичних стовпів: як «науки, руху і практики», або трьох фундаментальних вимірів агроекології: 1) техніко-виробничий вимір — «агроекологія як землеробство»; 2) політико-організаційний вимір — «агроекологія як каркас», як поєднання різних систем, ландшафтів і практик, що вкорінені в регіональний контекст і поважають культурні традиції конкретної території; 3) онтологічно-епістемо-експериментальний вимір, або «агроекологія як буття» (Galt et al., 2024).

У цей період агроекологія набула інституційного визнання міжурядовими органами і міжнародними політичними колами, зокрема Радою ООН з прав людини (2010 р.), Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (2014 р.).

Нині, у своїй четвертій хвилі, яка почалась у 2015 р., агроекологія ще більше розширилася до трансдисциплінарної, спільної і трансформаційної науки, яка займається тим, як створити екологічно безпечні й соціально справедливі продовольчі системи шляхом поєднання різноманітних точок

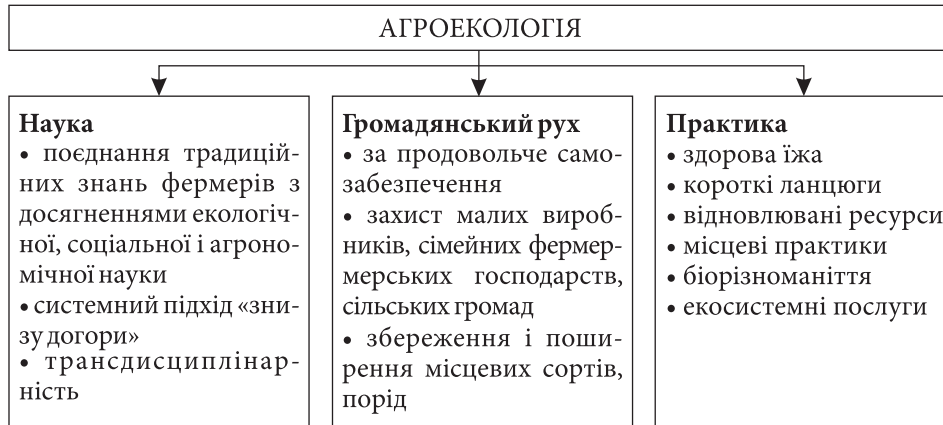

Рис. 3. Компоненти системних агроекологічних трансформацій
Джерело: розроблено і побудовано авторкою.

зору за допомогою горизонтального підходу спільної участі дослідників, фермерів і громад. Сьогодні агроекологія як дисципліна охоплює інтегровані дослідження, що поєднують агрономію, екологію і різноманітні соціальні науки (Galt et al., 2024).

Європейська асоціація агроекології розглядає останню як цілісне явище для перетворення всієї агропродовольчої системи — від ґрунту до організації людських спільнот, у тому числі ключові людські цінності⁷. Таким чином, агроекологічний перехід у європейському трактуванні набирає політекономічного наповнення і пов'язується не тільки з виробничими практиками, а й з трансформацією аграрного устрою в напрямі соціальної справедливості й прав людини.

Три взаємопов'язаних виміри агроекологічного переходу. Сучасне трактування агроекології об'єднує трансформаційний потенціал трьох взаємопов'язаних вимірів — науку, практику і потужні соціальні рухи, що їх підкріплюють (рис. 3). У такому розумінні агроекологічний перехід є цілим, яке перевершує суму його частин, що систематизують спільні дії між представниками науки, практики і рухів, сприяючи обміну знаннями і діям⁸.

Агроекологія як наука надає пріоритет дослідницькій активності на рівні спільнот, системним рішенням і підходам «знизу догори» для формування нових знань із залученням учасників виробничого процесу, а також трансдисциплінарності, що включає різні системи знань. Як практика вона базується на сталому використанні місцевих відновлюваних ресурсів, знаннях і пріоритетах місцевих фермерів, розумному використанні біорізноманіття для забезпечення екосистемних послуг і стійкості, а також на рішеннях, які забезпечують численні переваги (екологічні, економічні, соціальні, інститу-

⁷ Our Understanding of Agroecology. *Agroecology Europe*. URL: <https://www.agroecology-europe.org/our-approach/our-understanding-of-agroecology/> (дата звернення: 09.01.2025).

⁸ Там само.

ційні) від локальних до глобальних. Як рух агроєкологія захищає дрібних власників і сімейні фермерські господарства, фермерів і сільські громади, продовольче самозабезпечення, місцеві й короткі ланцюги поставок їжі, різноманітність місцевого насіння і порід, традиційну здорову і якісну їжу.

Агроєкологічні підходи дозволяють вести стійкі до клімату землеробство і тваринництво, які підтримують збереження дикої природи й використовують природний потенціал для виконання виробничих процесів, таких як запилення сільськогосподарських культур, боротьба із шкідниками, природне знищення бур'янів та ін., що формують виробничу систему агроєкологічного переходу. Фермери і громади висуваються в центр цієї активності шляхом нарощення їх людського і соціального капіталу, зміцнення їх здатності адаптувати сільськогосподарську практику відповідно до конкретних соціально-економічних, культурних, екологічних і кліматичних умов місцевості, і це формує соціально-економічний та інституційний ландшафт агроєкології.

Якщо виробничі (технологічні) прийоми агроєкологічного господарювання є досить різноманітними й розробленими, то соціоекономічні та інституційні вимагають більш детального вивчення й розгляду для вітчизняної науки і практики. Зазвичай у зарубіжній літературі дослідження соціоекономічних аспектів агроєкології включають такі сфери:

- **партисипативне управління:** забезпечення участі громадян в ухваленні рішень щодо виробництва і споживання їжі, практики управління природними ресурсами в справедливий і сталий спосіб, здійснення моніторингу і оцінки; поєднання підходів “знизу догори” для взаємодії, зокрема, у процесі формування знань; гарантування ролі та інтересів найбільш уразливих і маргіналізованих верств населення, у тому числі дрібних виробників, працівників, корінних народів, малозабезпечених містян, жінок і молоді;

- **соціальна та економічна справедливість:** посилення економічної інклюзії і соціальної згуртованості; зміцнення доступу до засобів існування і активне нівелювання нерівності; заохочення й консолідація, сприяння солідарності сільських і міських територій та поколінь громадян; підтримка соціальних і громадських моделей власності на користь суспільства в цілому, заохочення дотримання спільних відкритих прав інтелектуальної власності (на генетичні ресурси, місцеве насіння і породи); сприяння розвитку солідарної економіки й налагодженню зв'язку між виробниками і споживачами шляхом стимулювання функціонування справедливих і стабільних ринків; збереження й просування культурної спадщини;

- **захист права людини на продовольство:** продовольче самозабезпечення, гарантування достатніх запасів продуктів харчування на майбутні періоди, забезпечення рівного доступу до них для задоволення потреб у глобальному масштабі; зміцнення продовольчої самодостатності та продовольчого суверенітету;

- **переваги для дрібних виробників продуктів харчування і працівників у сільській місцевості:** створення нових можливостей для достойного працевлаштування, особливо в сільській місцевості; забезпечення надійни-

ми і безпечними місцями прикладання праці; гарантування гідних умов життя; розширення і дотримання прав працівників; забезпечення справедливого доходу; розширення доступу до природних ресурсів, інфраструктури, ринків та інформації; сприяння ефективній участі в ухваленні рішень; підтримка позитивного впливу на спільноти; визнання і збереження знань; працевлаштування молоді; обмеження відпливу працівників із сільської місцевості, сприяння зростанню їхньої чисельності;

• **гендерна справедливість і різноманітність**: визнання і валоризація продуктивної та репродуктивної діяльності жінок; забезпечення рівних прав і рівного доступу до ресурсів; ефективна партисипація в ухваленні рішень і підтримка жіночого лідерства; викорінення всіх форм насильства і утисків щодо жінок; повага до прав на стать і репродуктивне здоров'я;

• **здоров'я і безпека харчування**: споживання різноманітних, поживних, безпечних продуктів харчування в рамках здорових, диверсифікованих, стабільних раціонів, що відповідають культурі й традиціям; якісне поінформування щодо ризиків для здоров'я і переваг, пов'язаних з різними видами продовольства і моделями харчування; зменшення кількості випадків неінфекційних захворювань, пов'язаних з харчуванням; визнання традиційних лікарських засобів.

УКРАЇНСЬКИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ ПЕРЕХІД У ТРЬОХ ВИМІРАХ: НАУКА, РУХ, ПРАКТИКА

Актуалізація наукових розробок і агроекологічних практик в Україні, які активізувались у 1990-х роках, були обумовлені необхідністю вироблення практикоорієнтованих рішень для ведення сільського господарства і розвитку сільських територій, постраждалих від наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) у 1986 р. Тоді катастрофа справила суттєвий вплив на сільськогосподарський сектор, оскільки багато площ через згубну дію радіації було визнано неприйнятними для ведення сільськогосподарської діяльності, а сільські території — для перебування людей. У результаті аварії «було забруднено більше 5 мільйонів га земель, на яких виробляється продукція і проживає біля 3 мільйонів людей, втрачена значна кількість великої рогатої худоби. В перші роки після аварії практично припинено ведення вівчарства, хмелярства, льонарства в українському Поліссі, вилучено з землекористування територію зони відчуження»⁹. Одним з напрямів відновлення радіоактивно забруднених сільськогосподарських земель для їх рекультивациі і поступового введення в господарський обіг стала розробка унікальних агроекологічних прийомів обробітку ґрунту, використання особливих сільськогосподарських культур з відновлюваним потенціалом та їх науково обґрунтована ротація, застосування біологічних прийомів захисту рослин і нарощення біорізноманіття тощо.

⁹ Чорнобильська катастрофа. Довідка. 15 с. С. 4. URL: <http://www.oridu.odessa.ua/ogo/Chornobyl.pdf>

Перша складова агроєкології — **наука** — отримала вагому і унікальну методологічну й емпіричну базу відновлення виробництва після техногенної катастрофи на ЧАЕС. У цей період поглиблення наукових досліджень у сфері агроєкології супроводжувалось інституційними змінами в системі Академії аграрних наук і заснуванням Інституту агроєкології і біотехнології, де згодом сформувалися наукові школи агроєкологів, до яких увійшли такі відомі вітчизняні вчені, як О. Созінов, О. Тараріко, М. Масюк, М. Городній, В. Писаренко, А. Бабич, О. Зінченко, О. Фурдичко та ін. Підготовку кадрів вищої освіти здійснював спеціально перепрофільований Житомирський агроєкологічний університет, підрозділи агроєкологічної науки і освіти створювалися в установах регіонального рівня. З часом науковий і практичний інтерес до агроєкологічних знань і практик був втрачений, оскільки експортна орієнтація і комерціалізація сільського господарства на основі монокультуризації зробили досягнення вітчизняної аграрної науки незатребуваними. Сучасні українські вчені, які займаються агроєкологією, досліджують екологічні аспекти агрономічних процесів і обґрунтованість екологоорієнтованих технологічних рішень у сільськогосподарському виробництві. Вважається, що «...предметом агроєкології є посіви і насадження с.-г. культур, тваринництво, агроландшафти у взаємозв'язку з довкіллям. <...> Основне завдання агроєкології — оптимізація системи землеробства й рослинництва; розроблення теоретичних і практичних основ екологічно безвідходного і нешкідливого виробництва продукції рослинництва, тваринництва, формування агроландшафтів, що зберігають гармонійну рівновагу з біосферою; орієнтація технології вирощування с.-г. культур і тварин на створення балансу природних ресурсів; оцінка екологічної обґрунтованості заходів і екологічних рішень у системі АПК»¹⁰.

Друга складова — **громадський рух за агроєкологічний перехід в Україні** — перебуває в зародковому стані. Він поки що недостатньо інституціалізований, розрізнений і проявляється як окремі агроєкологічні ініціативи. Тут слід відзначити мережу центрів пермакультури, об'єднаних громадською спілкою «Пермакультура в Україні», які пропагують пермакультурні технології, демонструють їх ефективність у різних регіонах і співпрацюють із загальноєвропейською мережею пермакультурного навчання і демонстрацій (The European Permaculture Network — EuPN).

У 2017 р. була зареєстрована громадська спілка «Біодинаміка України», яка створила Платформу для навчання й обміну досвідом з біодинаміки в Україні, на базі якої в тому ж році запрацювала школа біодинаміки. Для всіх зацікавлених у впровадженні біодинамічного землеробства на базі українських органічних і біодинамічних господарств проводилися навчання європейськими фахівцями. Іншою відомою громадською ініціативою є мережа екопоселень, яка формалізована як ГО «Глобальна мережа екопоселень України». Це об'єднання консолідує інтереси і прагнення екологічних спіль-

¹⁰ Енциклопедія сучасної України: Агроєкологія. URL: <https://esu.com.ua/article-42586>

нот до розвитку екопоселень в Україні з метою поширення екологічних цінностей і загальнолюдської філософії життя в гармонії з природою і суспільством («агроекологія як буття»). Українська мережа екопоселень є частиною Глобальної мережі й підтримує зв'язки із зарубіжними організаціями.

Певною мірою до громадських рухів захисту агроекологічних цінностей також слід віднести об'єднання виробників органічної продукції, а саме: Асоціацію учасників біовиробництва «БІОЛан Україна», Федерацію органічного руху України, Спілку виробників сертифікованих органічних продуктів «Органічна Україна», Громадську спілку «Український Органічний Кластер», об'єднання «Органічна Ініціатива» тощо. За своєю суттю вони відстоюють інтереси органічних виробників і мало опікуються соціоекономічними та інституційними аспектами агроекологічного переходу¹¹. Хоча вони використовують агроекологічні прийоми і практики, однак у системі соціоекономічних відносин копіюють бізнесові стратегії корпоративного типу, оскільки орієнтуються переважно на експортні ринки для максимізації власного прибутку¹².

Крім сертифікованих органічних господарств агроекологічні прийоми використовують і власники несертифікованих сімейних фермерських і особистих селянських господарств фермерського типу, фермерські домогосподарства, яких, за даними Державної служби статистики України, у 2021 р. налічувалося 8,227 млн, з них 3,955 млн — особисті селянські господарства. Усі ці домогосподарства займаються сільськогосподарською діяльністю для сімейного продовольчого забезпечення, збереження традиційної культури споживання і засобів існування за місцем проживання, «малоінвазивних» дрібноконтурних систем господарювання з обмеженим використанням зовнішніх ресурсів тощо. З точки зору соціоекономічного виміру ці ознаки більшою мірою наближають їх господарські системи до сучасних агроекологічних, ніж сертифікованого органічного сектору.

Якщо порівнювати вітчизняне трактування агроекології з шкалою поетапної еволюції світового агроекологічного доробку, то в наших наукових розвідках агроекологічна концепція все ще перебуває на початковому етапі біофізичної спрямованості, або на етапі техніко-виробничого виміру «агроекологія як землеробство» (див. рис. 2). Певне відставання від усвідомлення соціоекономічних аспектів агроекології та її трансформаційного потенціалу для формування сталих і справедливих агропродовольчих систем у вітчизняних практиках і соціальних рухах також спостерігається.

Щоб відбулось осучаснення вітчизняних агроекологічних наративів і вони могли розвиватись як наука і практика у відповідності з міжнародними

¹¹ За даними ОрганікІнфо, станом на кінець 2022 р. в Україні налічувалося 462 органічних оператори, включаючи 380 сільськогосподарських виробників; загальна площа органічних сільськогосподарських земель становила 246 126 га, із статусом земель перехідного періоду — 17 493 га. URL: <https://organicinfo.ua/news/results-of-2023/> (дата звернення: 02.04.2025).

¹² Корогод О. Як дипломати допомагають просувати органічних виробників на міжнародних ринках. *Економічна правда*. 2023. 21 серп. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/08/21/703411/> (дата звернення: 02.04.2025).

настановами, в Україні необхідно чітко зрозуміти, як працює влада великих корпорацій, і вміти їй протистояти. Досягти цього можна лише завдяки широкій економічній і політекономічній освіті, активній роботі з людьми на місцях і спільним діям, які зміцнюють економічну демократію дрібнотоварного господарювання, переорієнтовують державні інституції і змушують їх працювати прозоро та підзвітно. Для подолання корпоративної влади в продовольчій системі потрібен комплексний агроекологічний підхід, який поєднуватиме науку, практику і активний громадянський рух. Саме завдяки трансформаційному потенціалу агроекології та її здатності об'єднувати людей та існувати в гармонії з природою і один з одним стає можливим отримати політичну силу для здійснення фундаментальних демократичних змін, необхідних вітчизняній продовольчій системі в період повоєнного відновлення.

ВИСНОВКИ І ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Агроекологія набула істотно нового значення в політичних дебатах у сфері глобальної продовольчої безпеки в новій нормальності у зв'язку з екзистенційними викликами сьогодення. Інтегровані соціоекономічні та екологічні засади агроекології, право людини на продовольство і чисте довкілля запроваджено в міжнародний науковий дискурс щодо формування стійких продовольчих систем і досягнення цілей сталого розвитку, на основі яких формуватимуться соціальна справедливість і політична сила для здійснення фундаментальних демократичних перетворень на глобальному, національному, регіональному і локальному рівнях у сфері продовольчого забезпечення.

Агроекологічний перехід — це трансформація сільського господарства і харчової системи від ґрунту і виробничих практик до організації людських спільнот і базових людських цінностей у виробництві й споживанні сільськогосподарської продукції та продовольства. Агроекологічний перехід поєднує три взаємопов'язаних виміри: науку, практику і соціальні рухи. Як наука агроекологія надає пріоритет дослідницьким діям на рівні людських спільнот, цілісним науковим підходам «знизу догори», трансдисциплінарності, що включає різні системи знань. Як практика перехід базується на сталому використанні місцевих відновлюваних ресурсів, знаннях і пріоритетах місцевих фермерів, розумному використанні біорізноманіття для забезпечення екосистемних послуг, а також на рішеннях, які підтримують екологічні, економічні й соціальні переваги. Як рух агроекологічний перехід сприяє захисту продовольчого самозабезпечення, дрібних власників, сімейних фермерських господарств, сільських громад; відновленню місцевих коротких ланцюгів поставок здорової та якісної їжі від виробника до споживача; збереженню різноманітності місцевого генофонду насіння і порід тварин.

Сучасні агроекологічні практики — це не «повернення в минуле», а застосування наукомістких, системних підходів до виробництва продуктів харчування, спрямованих на будь-яке пом'якшення деструктивних впливів на природу і суспільство в поєднанні з перевіреними часом традиційними мето-

дами господарювання, які підтримували життя людей протягом попередніх тисячоліть. Агроекологічні ферми є такими ж сучасними, цифровізованими, високотехнологічними і динамічними, як і будь-які інші, але працюють у гармонії з природою і суспільством.

Крім виробничих практик агроекологія змінює суспільні виробничі відносини в сільському господарстві для перегрупування виробленого багатства і відновлення суспільного контролю за розподілом вигод від виробництва і торгівлі. Соціоекономічну сутність агроекології як складової організації усєї агропродовольчої системи формують людські й соціальні цінності, включаючи принципи соціальної справедливості й прав людини, підтримку автономії та добробуту виробників продовольства і сільськогосподарської продукції сімейного типу, сприяння укоріненню суспільно значущих, солідарних систем господарювання і зміну форм взаємодії людини з природою.

Соціоекономічні виміри агроекологічного господарювання полягають у такому: 1) покращення соціального благополуччя, у тому числі за рахунок підвищення продовольчої безпеки, розширення різноманітності раціону, сприяння культурно значущому харчуванню; 2) розбудова місцевих ринків, налагодження прямих зв'язків між виробниками і споживачами, створення коротких агропродовольчих ланцюгів і підвищення рівня зайнятості; 3) зростання засобів до існування на сільських територіях за рахунок збільшення доходів, зменшення залежності від зовнішніх витрат, більшої фінансової автономії і продовольчого самозабезпечення.

Майбутнє сільського господарства України великою мірою залежатиме від того, чи вдасться в процесі відновлення виробничого і експортного потенціалів аграрної галузі зупинити деградацію ґрунтів, водних ресурсів, біорізноманіття, людського потенціалу села, захистити природу і довкілля для майбутніх поколінь. У цих умовах агроекологічний перехід може сприяти формуванню національно укоріненого аграрного і сільського розвитку, за результатами якого країна може забезпечити виробництво продовольства на сталій основі в середньо- і довгостроковій перспективі, успішно інтегруватися в спільний європейський простір відповідно до його «зеленого майбутнього». З цією метою в Україні вже сьогодні потрібно розширювати практику агроекологічного господарювання і переспрямувати дослідження та інші механізми фінансової підтримки на ініціювання агроекологічного переходу, щоб зробити дійсно екологічно розумні та соціально справедливі практики господарювання основними, захистити базове право українця на якісне й безпечне продовольство.

Статтю підготовлено в рамках виконання НДР «Substantiation and measures for implementation of a human rights-based integrated approach to rural development, food security and land policy in post-war rebuilding of Ukraine», фінансованої у рамках «Long-term program of support of the Ukrainian research teams at the Polish Academy of Sciences carried out in collaboration with the U.S. National Academy of Sciences with the financial support of external partners» і НДР «Соціоекономічний вимір переходу сільського господарства та сільських територій України до розвитку на засадах агроекології» (державний реєстраційний № 0123U100819).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бородіна, О. (2025). Методологічні засади сучасної агроекологічної науки: критичний аналіз. *Економічна теорія*. № 1. С. 97—118. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.044>
- Бородіна, О., Прокопа, І. (2023). Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 66.5(738).82-96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>
- Francis, C., Lieblein, G., Gliessman, S., Breland, T. (2003). Agroecology: The Ecology of Food Systems. *Journal of Sustainable Agriculture*. 22(3). 99-118. https://doi.org/10.1300/J064v22n03_10
- Altieri, M. (2012). The scaling up of agroecology: spreading the hope for food sovereignty and resiliency. *Sustainable Agriculture Reviews*. Vol. 11. P. 1—29. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5449-2_1
- Молдаван, Л. (2022). Конфліктність у взаємодії економіки і природи та роль агроекології як важливого способу її упередження. *Економіка України*. 65. 2(723). 75-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075>
- Wezel, A., Bellon, S., Doré, T., Francis, C., Vallod, D., David, C. (2009). Agroecology as a science, a movement and a practice. A review. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 29. No. 4. P. 503-515. <https://doi.org/10.1051/agro/2009004>
- Gómez, L., Ríos-Osorio, L., Eschenhagen-Durán, M. (2016). Key Concepts of Agroecology Science. A Systematic Review. *Tropical and Subtropical Agroecosystems*. Vol. 19. Núm. 2. P. 109—117. <https://doi.org/10.56369/tsaes.2156>
- Cuéllar-Padilla, M., Calle-Collado, Á. (2011). Can we find solutions with people? Participatory action research with small organic producers in Andalusia. *Journal of Rural Studies*. Vol. 27. P. 372—383. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.08.004>
- Méndez, V., Caswell, M., Gliessman, S., Cohen, R. (2017). Integrating Agroecology and Participatory Action Research (PAR): Lessons from Central America. *Sustainability*. 9 (5), 705. URL: <https://doi.org/10.3390/su9050705>
- Galt, R., Pinzón, N., Robinson, N., Coronil, M. (2024). Agroecology and the social sciences: A half-century systematic review. *Agricultural Systems*. 216 (3-4). <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2024.103881>
- Moon, D. (2018). Agronomy for the steppe: the Development of «Dry Farming» in the Russian Empire. *Vestnik of Saint Petersburg University. History*. Vol. 63. Iss. 2. P. 378—396. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2018.204>

Надійшла 14.02.2025

Прорецензована 28.03.2025

Доопрацьована 08.04.2025

Підписана до друку 15.04.2025

REFERENCES

- Borodina, O. (2025). Methodological principles of modern agroecological science: a critical analysis. *Economic Theory*. No. 1. P. 97-118. <https://doi.org/10.15407/etet2025.01.097> [in Ukrainian].
- Borodina, O., Prokopa, I. (2023). Socio-economic component of agriculture and rural development on the basis of agroecology: scientific and applied aspects. *Economy of Ukraine*. 66. 5(738). 82-96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082> [in Ukrainian].

- Francis, C., Lieblein, G., Gliessman, S., Breland, T. (2003). Agroecology: The Ecology of Food Systems. *Journal of Sustainable Agriculture*. 22(3). 99-118. https://doi.org/10.1300/J064v22n03_10
- Altieri, M. (2012). The scaling up of agroecology: spreading the hope for food sovereignty and resiliency. *Sustainable Agriculture Reviews*. Vol. 11. P. 1-29. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5449-2_1
- Moldavan, L. (2022). Conflict in the interaction of economy and nature and the role of agroecology as an important way to prevent it. *Economy of Ukraine*. 65. 2(723). 75-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075> [in Ukrainian].
- Wezel, A., Bellon, S., Doré, T., Francis, C., Vallod, D., David, C. (2009). Agroecology as a science, a movement and a practice. A review. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 29. No. 4. P. 503-515. <https://doi.org/10.1051/agro/2009004>
- Gómez, L., Ríos-Osorio, L., Eschenhagen-Durán, M. (2016). Key Concepts of Agroecology Science. A Systematic Review. *Tropical and Subtropical Agroecosystems*. Vol. 19. Núm. 2. P. 109-117. <https://doi.org/10.56369/tsaes.2156>
- Cuéllar-Padilla, M., Calle-Collado, Á. (2011). Can we find solutions with people? Participatory action research with small organic producers in Andalusia. *Journal of Rural Studies*. Vol. 27. P. 372-383. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.08.004>
- Méndez, V., Caswell, M., Gliessman, S., Cohen, R. (2017). Integrating Agroecology and Participatory Action Research (PAR): Lessons from Central America. *Sustainability*. 9 (5). 705. <https://doi.org/10.3390/su9050705>
- Galt, R., Pinzón, N., Robinson, N., Coronil, M. (2024). Agroecology and the social sciences: A half-century systematic review. *Agricultural Systems*. 216 (3-4). <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2024.103881>
- Moon, D. (2018). Agronomy for the steppe: the Development of «Dry Farming» in the Russian Empire. *Vestnik of Saint Petersburg University. History*. Vol. 63. Iss. 2. P. 378-396. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu02.2018.204>

Received on February 14, 2025

Reviewed on March 28, 2025

Revised on April 8, 2025

Signed for printing on April 15, 2025

Olena Borodina, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Economics and Policy of Agrarian Transformations
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF THE AGROECOLOGICAL CONCEPT OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND FOOD PROVISION

The internationally recognized need to transition to sustainable agri-food systems that provide a net positive impact on nutrition, the environment and livelihoods has led to the renewal of the concept of agroecology as a theoretical and methodological approach, supported by a socio-economic dimension and aimed at increasing the sustainability of agriculture. This methodological approach is based on the principles of justice and human rights, focused on minimizing negative externalities for rural societies and natural systems in the process of agricultural and food production.

The agroecological concept in its modernized sense is a combination of science, production practices and social movements for justice and sustainable development, aimed at the fundamental transformation of agri-food systems in the interests of society and for adaptation to climate change. Modern agroecological practices are not a “return to the past”, but the application of science-driven, systemic approaches to agricultural production, aimed at mitigating destructive impacts on nature and society in combination with time-tested traditional farming methods that work within the framework of natural and social processes. The result of farming on agroecological principles is a change not only in production, but also in social production relations, the significant consequences of which are the regrouping of produced wealth and the restoration of social control over the distribution of benefits from the production and trade in agricultural products and food.

The future of Ukrainian agriculture will largely depend on whether, in the process of restoring its production and export potential, it will be possible to foster the formation of nationally rooted agrarian and rural development resulting in the country’s capability to ensure food production on a sustainable basis in the medium and long term and successfully integrate into the EU. The agricultural sector today is not only about production and export, but also about environmental sustainability, public health and economic inclusion. Agroecological transition guarantees the achievement of these goals.

Keywords: *agroecological concept; sustainable development; socio-economic principles of agroecology; agroecological transition.*